

Petäjävapriikki ja orastava moderni lukuhalu

Nuoren Paavo Ruotsalaisen ja hänen elinpiirinsä luku- ja kristinopin taidot

PAAVO RUOTSALAINEN MUUTTUVAN LUKUKULTTUURIN KESKELLÄ

Paavo Ruotsalaisen asema herätysliikejohtajana ja talonpoikien herättäjänä perustui ennen muuta hänen sielunhoidollisiin kykyihinsä ja karismaattisuuteensa seurapuhujana sekä opettajana. Laajalle ulottuneet lukuisat seuramatkat tekivät hänet lisäksi tunnetuksi koko herännäisyyden leviämisalueella. Hänen puoleensa käännettiin, kun tarvittiin sielunhoidollisia tai opillisiä neuvoja. Talonpoikien opettaminen tapahtui siis perinteisin talonpoikaisin menetelmin pääasiallisesti suullisen vuorovaikutuksen avulla.¹

Paavo Ruotsalaisen lapsuus- ja nuoruusaikana tapahtui lukemiskulttuurissa Euroopassa suuri muutos, jota on luonnehdittu modernin lukuhalun syntymiseksi. Erityisesti Saksassa ja Ranskassa alettiin 1700-luvulla puhua suoranaisesta lukuhimosta (*Lesesucht, un goût de la lecture*) tai lukuvimmasta (*Lesewut*), joka johti lukuseurojen, julkisten lukusalien ja yleisten kirjastojen perustamiseen. Keskustelu modernista lukuhalusta levisi myös Suomeen joskin viipeellä: sitä käytiin vilkkaana Paavo Ruotsalaisen elinaikaan jo 1800-luvun alkupuolella ennen Krimin sotaa, mutta se ei osoittanut hiipumisen merkkejä vuosisadan jälkimmäiselläkään puoliskolla.² *Suomettaressa* marraskuussa 1861 julkaistussa artikkelissa myös uskonnolliset herätysliikkeet saivat osansa ”vasta viimeksi kuluneina

vuosikymmeninä” esiin nousseen (”oikean”) lukuhalun (”ja kirjaluwun wiljelyksen”) kunniaista. Artikkelissa mainittiin nimeltä Ruotsalainen, Renqvist ja Hedberg. *Folkvännen* arveli seuraavan vuoden syyskuussa niin ikään ”pietismin” lisänneen lukuhaluun rahvaan parissa. Teema esiintyi toistuvasti hie- man eri painotuksin julkisessa keskustelussa myös vuosisadan loppupuolella.³

Moderni lukuhalun syntyminen on ilmiö, joka on herättänyt runsaasti myös vastaväitteitä. Siksi on Ilkka Mäkisen tavoin syytä korostaa, ettei tässä ilmiössä ollut suinkaan kysymys siitä, että läheskään kaikki aikalaiset olisivat omakohtaisesti osallistuneet siihen. Muutos ei myöskään tapahtunut hetkessä eikä ollut yksisuuntainen: aikalaisarvioissa muutunutta asennoitumista lukemiseen myös pelättiin ja vastustettiin. Pohjois-Savo, Paavon kotiseutu, oli hänen elinaikanaan kulttuurisesti kaukana Euroopan ytimeistä. Vielä hänen kuolemansa jälkeenkin

1 Huhta 2006, 421.

2 Mäkinen 1997, 15–17, 26–28 ja eri osin. Kansalliskirjaston historiallisesta sanomalehtikirjasto-tietokannasta löytyy hakusanalla ”lukuhalu” vuoteen 1900 mennessä kaikkiaan 500 osuaa.

3 *Suometar* 47/ 22.11.1861; *Folkvännen* 37 /10.9.1862; *Satakunta* 29/ 19.7.1879; *Savo-Karjala* 25/ 27.3.1888; *Pohjalainen* 55/8.7.1892; *Päivälehti* 165/ 29.7.1892; *Pohjalainen* 71/ 21.6.1894.

maaliskuussa 1860 *Kuopion hippakunnan Sanomissa* valitettiin varsinkin teini-ikäisten nuorukaisten yleistä lukuhaluttomuutta, joka ei sanomalehtikirjoittelun valossa näytä olleen tuntematonta maakunnan eteläosissakaan.⁴ Silti myös Itä-Suomessa tapahtui merkittäviä joskin hitaita muutoksia lukutaidossa ja kristinopin tuntemisessa. Lukuhalusta sanan keskieuropalaisessa merkityksessä tai suuresta laajoja kansanjoukkoja koskevasta läpimurrosta lukutaidossa tai suhtautumisesta lukemiseen ei kuitenkaan voi puhua. Pohjois-Karjalassa tämä muutos ajoittui lukutaidon osalta vuosien 1740–1770 välille, kristinopin taitojen osalta kuitenkin vasta vuosien 1770–1800 välille.⁵ Miten lukukulttuurin orastava muutos tosiasiallisesti heijastui Ruotsalaisen elämään? Millainen oli hänen lukutaitonsa ja mitä kertovat hänestä luodusta myyttisestä kuvasta riippumattomat kirkolliset lähteet?

Lukutaidon leviämisen ensimmäisessä vaiheessa tämä uusi innovaatio synnytti sosiaalisia eroja pitäjien ja kylien asukkaiden välille. Vanhaa maailmaa edustavat ”juhanit” joutuvat antamaan tilaa ”uuden aikakauden eeroille”, joilta lukeminen sujui ja joille tiedon omaksuminen oli helpompaa kuin heitä edeltävään aikaan kuuluneille johtajille.⁶ Mikä oli Paavo Ruotsalaisen paikka tässä kehityksessä? Millaiset olivat hänen kirjalliset lähtökohtansa? Näihin kysymyksiin vastatakseni tarkastelen tässä artikkelissa sitä, miten kirjallistuminen eteni Ruotsalaisen elinpiirissä ja niissä kylissä, joissa hän varttui aikuiseksi.

VARHAISIMMAT TIEDOT PAAVO RUOTSALAISEN LUKU- JA KRISTINOPINTAIDOISTA

Paavo Ruotsalainen syntyi 9. heinäkuuta 1777 Tölvänniemessä Tuomaala-nimisessä talossa, joka sijaitsi Iisalmen maaseurakuntaan tuolloin kuuluneessa Onkiveden kylässä. Kylä, joka oli ennen Iisalmen irtautumista omaksi pastoraatikseen 1627 kuulunut Kuopioon, oli saanut nimensä Iisalmen, Maaningan ja Lapinlahden alueilla sijaitsevasta samannimisestä järvestä. Se mainitaan lähteissä tiettävästi ensimmäisen kerran vuoden 1561 verollepanomaakirjassa (Ongivesi).⁷ Kylä oli Ruotsalaisten perinteinen asuinsija. Myös Paavon isä

Vilppu (Filip / Philip) Paavonpoika Ruotsalainen oli syntynyt samassa paikassa.⁸ Iisalmen kirkkopitäjä oli 1700-luvulla laaja ja hajanainen ja sen kehitystä leimasivat toisaalta pyrkimykset tiivistää keskuksen ja syrjäisempien alueiden vuorovaikutusta toisaalta viimeksi mainittujen irtiotot emäseurakunnasta. Niinpä Onkivedeltäkin käytiin ehtoollisella lähempänä sijaitsevilla Maaningan ja Nilsin kirkkoissa. Tämä näkyy siinä, että Onkiveden kylässä asuneita koskevia rippikirjoitustietoja on mahdollista löytää myös Maaningan ja Nilsin kirkonarkistoista.⁹

Kuva Paavo Ruotsalaisen elämästä ja merkityksestä alkoi muotoutua jo hänen elinaikanaan. Siihen kuului olennaisesti käsitys hänen poikkeuksellisesta kirjallisesta kyvykkyydestään ja erityisesti Raamattuun suuntautuneesta lukuhalustaan. Se syntyi 1800-luvulla, viimeistään siinä vaiheessa, kun hänen elämästään pian hänen kuolemansa jälkeen alettiin esittää tulkintoja. Kuva muovasivat erityisesti Matthias Akianderin vuodesta 1857 julkaistava laaja lähdekokoelma *Historiska Upplysningar om Religiösa rörelserna i Finland*, jonka kuudes, vuonna 1862 ilmestynyt nide käsitteli Ruotsalaista, sekä siitä esitetyt julkiset arvioinnit. Akiander kuvasi siinä nuoren Paavon ”erityistä lukuhalua” (synnerliga håg för bokläsning) ja omistautumista Raamatun tutkistelulle sekä kiteytti tutkimuksen sittemmin toistaman ajatuksen tämän lahjakkuudesta, poikkeuksellisesta muistista ja hyvästä ymmärryksestä (begåfvad med ett ovanligt minne och godt förstånd). Niiden ansiosta Akiander totesi Ruotsalaisen edistyneen hyvin myös Raamatun tuntemuksessa.¹⁰ Akianderin Paavosta käyttämät luonnehdinnat kuvastavat 1800-luvun puolivälissä Suomessa vilkkaana käynyttä keskustelua modernin lukuhalun hyödyllisyydestä.

Pian Akianderin teoksen ilmestyttyä julkaistiin *Tapiossa* siihen pohjautuva Ruotsalaisen elämää käsitellyt jatkokertomus. Sen ensimmäisessä osassa elokuussa 1863 kerrottiin, miten Raamatun lukemisesta oli tullut Ruotsalaiselle ”suurin ja rakkain työ” sekä toistettiin lähes sanatarkasti suomeksi Akianderin luonnehdinta, miten Ruotsalainen oli saanut lahjaksi ”erinomaisen muistin ja hyvän ymmärryksen” sekä miten hän ”niiden turvin hän edistyi pian Raamatun tuntemisessa”. *Suometar ja Helsingfors*

Dagblad tyytyivät omilla arvioinneissaan suurpiirteisimpiin luonnehdintoihin, mutta yhtä kaikki noterasivat myös Akianderin tutkimuksen.¹¹

Paavo Ruotsalaista koskevassa tutkimuksessa on tämän perinteen mukaisesti korostettu hänen teräväpäisyyttään ja lahjakkuuttaan. Esimerkiksi Aukusti Oravalan mukaan Paavo Ruotsalainen oli jo lapsena ”vilkas poika, erinomaisen älykäs ja hyväpäinen”.¹² Hänen elämäkerroissaan toistuu 1920-luvulta uusimpaan Kansallisbiografiaan asti myös jo Akianderin välittämä tieto, jonka mukaan hän sai sedältään Paavo Paavonpoika Ruotsalaiselta harvinaisen lahjan, vuoden 1776 Raamatun, jota hän innokkaasti selasi aina, kun se hänelle sallittiin. Herännäisperinteessä kerrotaan hänen myös ennen 16 vuotta täytettyään lukeneen lahjaksi saamansa Raamatun kolme kertaa.¹³ Koska perimätiedon tarkoituksena on rakentaa kuvaa herätysliikejohtajasta ja korostaa hänen johtajuuttaan pönkittäneitä seikkoja, on Paavo Ruotsalaisen suhdetta lukemiseen tarkasteltava myös muiden lähteiden valossa.

Tiettävästi ensimmäinen kirjallinen, herätysliikkeistä riippumaton lähde, joka suoranaisesti kertoo Paavo Ruotsalaisen luku- ja kristinopintaidosta, on Iisalmen maaseurakunnan lastenkirja Onkiveden kylästä vuosilta 1764–1787. Lastenkirjoihin kirjattiin tiedot niiden lasten ja nuorten luku- ja kristinopintaidoista, joita ei ollut vielä päästetty ensi ripille. Kyseistä lastenkirjaa täytettiin mainittuina vuosina juoksevasti, mistä syystä ei ole mahdollista tarkasti määrittää, milloin Paavo Ruotsalaista koskevat merkinnät on tehty. Kirjassa mainitaan Paavon kaksi vuotta nuorempi veli Johannes ja hänen 1783 syntynyt sisarensa Sohvi, molemmat tosin ilman kristinoppimerkintöjä, mutta ei vielä 1787 syntynyttä Yrjö-veljeä.¹⁴ Mahdollista on, että myös Paavo koskevien merkintöjen tekeminen aloitettiin kuten Sohvin tapauksessa hänen täytettyään neljä tai viisi vuotta 1781 tai 1782. Rippikirjan täytyessä hän oli kymmenvuotias.

Iisalmen lastenkirjat laadittiin sillä periaatteella, että aluksi kirjattiin kristinopin kuuden pääkohdan osaaminen, sen jälkeen Svebiliuksen katekismuksen mukaiset kysymykset¹⁵ ja lopuksi varsinainen lukutaito. Ennen lukutaitomerkintää sarakkeita oli 11. Lukutaidon edetessä myös vaatimustaso alkoi

nousta. Tämä ilmeni kahdella tavalla. Tavaksi tuli merkitä kuhunkin sarakkeeseen täydellisen osaamisen merkiksi kaksi rastia (xx) ja toisaalta perinteisiä kristinopin taitoja pyrittiin syventämään laajentamalla vaadittuja taitoja poimimalla kysymyksiä katekismuksesta. Tämä mahdollisti entistä tarkemman kontrollin. Ihanteellinen tulos olisi näin ollen ollut 21 rastia.¹⁶

- 4 *Kuopion Hippakunnan Sanomia* 10 / 10.3.1860. Lainakirjastoista mietteitä; *Mikkelin Wiikko Sanomia* 44/3.11.1864. Tämän lehden tulevaisuudesta.
- 5 Laasonen 1967, 340–341; Mäkinen 1997, 28, 66–67, 259–260; Laine 2002b, 23–24.
- 6 Laine 2002b, 13–14, 26–30; Laine & Laine 2010, 269.
- 7 Kortelainen 1977, 63; Paikkala 2007, 304. Nimi esiintyi 1600-luvun alussa muodossa Ångi wesi. Iisalmen maaseurakunnan kirkonkirjoissa kylän nimimuoto vaihtelee: Ongiwesi, Ångiwesi, JoMA Iisalmi KA I Ab: 3. Lastenkirja 1764–1787.
- 8 Hyvärinen [1927] 2003, 1.
- 9 Rissanen 1927, 265; Kortelainen 1977, 97. Mainintoja Onkiveden kyläläisten rippikuulusteluissa on säilynyt Maaningan kirkonarkistossa vuosilta 1770–1787, JoMA Maaninka KA I Aa: 2. Rippikirjat 1770–1787. Nilsiä kirkonarkistossa Onkiveden asukkaita koskevia rippikirjamainintoja on vasta vuodesta 1794 lähtien, jolloin Ruotsalaiset olivat jo muuttaneet kylästä, JoMA Nilsiä KA I Aa: 3. Rippikirjat 1794–1801.
- 10 Akiander 1862 VI, 7-8.
- 11 *Tapio* 32 / 8.8.1863. Paavo Ruotsalainen; *Helsingfors Dagblad* 298 / 23.12.1862; *Suometar* 3 / 9.1.1863.
- 12 Oravala 1932, 563.
- 13 Akiander 1862 VI, 7-8; Hyvärinen [1927] 2003, 1; Tarvainen 1943, 15–16; Saarisalo 1969, 389; Leskio 1977, 15; Ruokanen 1989, 36; Remes 1995, 30; Remes 2003, Huhta 2006, 421. Remeksen (1995, 30) mukaan tieto Raamatun lukemisesta kolmeen kertaan ennen rippikoulua perustuu alun perin onkiveteläisen Antti Ruotsalaisen tiedonantoon, jonka sukulaisuus Paavo Ruotsalaiseen ei ole tiedossani. Antti Ruotsalaisen genealogiasta <http://suku.genealogia.fi/archive/index.php/t-7335.html>, katsottu 7.1.2012.
- 14 JoMA Iisalmi KA I Ab: 3, 466. Lastenkirja 1764–1787 (Ångiwesi). Hyvärisen [1927] 2003, 1 mukaan Johannes oli syntynyt joulupäivänä 1779, mutta tässä lastenkirjassa hänen syntymävuodekseen mainitaan 1780. Lastenkirjoista ja niiden lähdekritiikistä Laine & Laine 2010, 270–271.
- 15 Iisalmessa Svebiliuksen käyttö näyttää olleen ongelmantonta. Tämä on merkillepantavaa, sillä esimerkiksi Kuopiossa asiaan jouduttiin turhaan kiinnittämään huomiota 1780-luvun tarkastuksissa, Laine 2002, 62.

Itäisessä hiippakunnassa ehtoolliselle pääsyn tiedollisina edellytyksinä olivat vanhastaan katekismuksen kuusi pääkohtaa eli niin sanotun ensimmäisen asteen kysymykset. Niihin kuuluivat dekalogi, uskontunnustus, Isä meidän -rukous ja kastetta, rippiä sekä ehtoollista koskevat katekismuksen kohdat. Viipurin hiippakunnan ensimmäinen piispa Paavali Juusten oli 1573 edellyttänyt juuri näiden katekismuksen pääkohtien ymmärtämistä ehtoolliselle pääsemisen edellytyksenä. Piispa Nicolaus Nycopensis lisäsi osattavien kohtien määrää vuosina 1658–1659 hiippakunnassaan pitämässään tarkastuksessa. Hänen mukaansa ketään sellaista ei saanut vihkiä avioliittoon, joka ei osannut edellä mainittua kuutta kristinopin pääkohtaa sekä niiden lisäksi aamu- ja iltarukousta, ruokarukouksia sekä synnintunnustusta. Nycopensuksen mainitsemat rukoukset kuuluivat niin kutsuttuun toiseen asteeseen, johon oli lupa edetä vasta, kun ensimmäisen asteen kysymykset hallittiin hyvin. Tämän vaatimuksen vuoksi oli tavallista, että papisto vanhastaan pitäytyi Savossa vain ensimmäiseen asteeseen kuuluviin kysymyksiin.¹⁷

Kuuden kristinopin pääkohdan vakiintuminen minimivaatimuksiksi itäisessä hiippakunnassa käy ilmi myös piispa Petrus Bångin kannanotoista 1600-luvun lopulta. Bångin mukaan rippi – joka oli olennainen osa ensimmäisen asteen kysymyksiä – oli ”vanhastaan” kuulunut Viipurin hiippakunnan katekismusperinteeseen. Bång korosti muutenkin ehtoolliselle pyrkijöille asetettuja tiedollisia vaatimuksia (*preparatio externa et civilis*).¹⁸

Vapaudenajan alussa papistoa oli kielletty esittämästä kuulusteluissa sellaisia kysymyksiä, jotka eivät perustuneet virallisesti hyväksytyihin katekismuksiin. Svebiliuksen katekismuksesta ilmestyi 1746 suomennos ja tuomiokapitulit pyrkivät vuosisadan loppupuolella paikoin turhaan valvomaan, että sitä olisi myös ainoana katekismuksena käytetty.¹⁹ Siitä poimitut kysymykset laajensivat ehtoolliselle pyrkineille asetettuja perinteisiä vaatimuksia Itä-Suomessa selvästi. Tältä osin ne liittyivät jo 1600-luvulla esiintyneeseen pyrkimykseen edetä minimivaatimuksia pitemmälle heti, kun se olisi ollut mahdollista.

Paavo Ruotsalaista koskevia merkintöjä on lukutaitomerkinän lisäksi yhdeksässä sarakkeessa.

Yhdessäkään niistä hänen suorituksensa ei ole täydellinen. Pentti Laasonen on Pohjois-Karjalaa koskevassa väitöskirjassaan katsonut hyväksi lukijoiksi ne, joilla on yksikin kokonainen rasti, heikoiksi puolestaan ne, joilla on vajaa rasti. Tämän kriteerin mukaan Paavon kristinoppitaitoja voi luonnehtia hyväksi, mutta erinomaisia saati täydellisiä ne eivät absoluuttisin luvuin mitattuina olleet. Sama koskee myös itse lukutaitoa, jota lastenkirjassa kuvattiin merkillä (X' /.). Mainitussa lähteessä ei ole selitystä, mitä lyhennykset tarkoittavat, eikä niitä ole tästä syystä mahdollista tulkita eksaktisti.²⁰ On kuitenkin mahdollista, että toisella rastilla kuvattiin sisälukutaitoa ja toisella lukemisen ymmärtämistä, kuten niissä rippikirjoissa, joissa käytettiin painettua lomaketta. Mikäli näin oli, Paavo Ruotsalaisella voidaan hänen lapsuudessaan ja nuoruusvuosinaan arvella olleen melko hyvä sisälukutaito, mutta luetun ymmärtäminen ei vielä ollut parhaimmillaan. Laasonen kriteerein Ruotsalainen tulisi luokitella mieluummin heikkojen kuin hyvien puolelle. Lukutaitomerkinä tukee näin nähdäkseni perimätietoon pohjautuvaa käsitystä Paavon tiedollisesta kehityksestä: Raamatun itsenäinen tutkiminen paransi hänen sisälukutaitoaan, mutta itseoppineisuus kuvastui sen puutteellisessa tai omintakeisessa ymmärryksessä.²¹

Absoluuttista osaamista merkittävämpää oli suhteellinen osaaminen eli se, miten Paavo Ruotsalainen sijoittui näiden taitojensa suhteen ikäluokkaansa. Mainitussa lastenkirjassa on tiedot kaikkiaan 55 ensimmäistä kertaa ehtoolliselle pääsyä vielä odottavasta lapsesta ja nuoresta Onkiveden kylästä. Vanhimmat heistä olivat syntyneet 1770. Tässä joukossa Paavo Ruotsalaisen suoritukset erottuvat, mutta tästäkään näkökulmasta katsoen ne eivät olleet täysin poikkeuksellisia. Kolme vuotta nuorempi Benjamin Ruotsalainen tosin vasta tavasi eivätkä ulkoläksyt sujuneet häneltä juurikaan paremmin. Samoin oli vuotta nuoremman Iwar Ruotsalaisen Matti-nimisen pojan tapauksessa, mutta samalla kylällä asunut ja samana vuonna 1777 syntynyt Margareta (Margeta) Ruotsalainen ylsi suurin piirtein samoihin suorituksiin.²²

Ruotsin aikana ei ollut tavatonta, että tyttöjen suoritukset sekä kristinopissa että katekismukses-

sa olivat poikien vastaavia paremmat. Tämä pätee erityisesti Onkiveden kylään. Kylän parhaat lukijat olivat Paavon ohella suurin piirtein samanikäisiä tyttöjä. Heihin kuuluivat edellä mainitun Margareta Ruotsalaisen 1775 syntynyt sisar Anna, Niilo Ruotsalaisen samanikäinen ja samanniminen tytär sekä esimerkiksi Johan Puuru[i]sen (Puruin) tyttäret, 1770 ja 1772 syntyneet Elina (Elin) ja Maria. Myös Niilo Ruotsalaisen vanhempi, vuonna 1773 syntynyt tytär Vappu oli lähellä Paavo Ruotsalaisen taitoja ja osaamista.²³ Uudenlainen asennoituminen oli siis selvästi sukupuolitunutta.

Jyrkimmillään ero lieene ollut erään toisen Paavo (Paul) Ruotsalaisen lasten, 1777 syntyneen Margaretan ja hänen kaksi vuotta nuoremman veljensä välillä. Siinä missä ensin mainittu ylsi melko hyviin suorituksiin yhdeksässä vaaditusta 11 kohdasta, hänen veljensä suoritukset olivat jokseenkin vaatimatonta haparointia (::).²⁴ Vertailu osoittaa Paavo Ruotsalaisen olleen ”tietomies” vain, jos häntä verrataan kylän suurin piirtein samanikäisiin poikiin.²⁵ Useimmista kylänsä pojista poikkeaminen ei jäänyt vaille sosiaalisia seurauksia. Löyhkä-Paavon pilkkanimi kuvasti omasta viiteryhmästä poikkeamista eli sellaista lukuorientaatiota, jota kylän ja pitäjän työt edustivat.

Onkiveden lastenkirja ei ole ainoa lähde, joka sisältää tietoja nuoren Paavo Ruotsalaisen tiedollisesta kehityksestä. Niitä on mahdollista löytää myös Maaningan rippikirjasta vuosilta 1770–1787. Sen merkinnät perustuvat siihen edellä mainittuun seikkaan, että Onkivedeltä käytiin ehtoollisella myös Iisalmea lähempänä sijainneessa Maaningan kappeliseurakunnan kirkossa.²⁶ Merkintöjä ei ole mahdollista ajoittaa tarkasti, mutta tiedot valaisevat myös Paavon varhaista lapsuutta.

Maaningalla oli kustavilaisena aikana käytössä muuallakin Suomessa yleinen painettu kaavake, joka perustui kolmiosisaiseen kristinopintaitojen kuulusteluun. Painettuihin lomakkeisiin siirtymisen kuului osana rippikirjoituksen tehostamispyrkimyksiä, jotta katekismus- ja lukutaitokuulusteluja pakoileminen ei olisi ollut mahdollista. Rippikirjoituksen tehostaminen oli esillä myös piispantarkastuksissa kustavilaisena aikana.²⁷ Kuulustelu alkoi kuudesta perustaidosta eli ensimmäisen asteen

kysymyksistä ja eteni sitten ainakin periaatteessa toiseen ja kolmanteen asteeseen, johon kuuluivat katekismuksen kysymykset, muun muassa huoneentaulu.²⁸ Alun perin kuhunkin sarakkeeseen oli tarkoitus merkitä rasti, mutta 1700-luvulla rasteja merkittiin edellä mainitusta syistä kaksi. Näin oli myös Maaningalla.

Paavo Ruotsalaisen lukumerkkejä Maaningan rippikirjassa ovat aikaisemmin analysoineet Erkki Leskio ja Kerttu Kokkonen. Leskion laskelmien mukaan 11 Maaningan rippikirjan tätä koskevasta merkinnästä oli korkeinta tasoa (x) ja loput seitsemän toiseksi korkeimpia (y).²⁹ Leskion havainnot pitävät paikkansa, mutta kuva Paavo Ruotsalaisen tiedollisesta kehityksestä on puutteellinen ja osin myös harhaanjohtava. Ensinnäkin täydellisinä suorituksina voidaan pitää vain niitä, joissa oli kaksi rastia (xx). Tällaisia Ruotsalaisen tapauksessa oli vain neljä: dekalogi, Isä meidän -rukous ja katekismuksen kastetta ja rippiä koskevat kysymykset. Uskontunnustuksessa ja ehtoollisissa suoritus ei ollut täydellinen. Opillisesti monimutkaisten asioiden täydellinen ymmärtäminen olisikin ollut melkoinen suoritus 10-vuotiaalta!

16 JoMA Iisalmi KA I Ab: 3, 466. Lastenkirja 1764–1787 (Ångivesi); Alamäki 1996, 78–79.

17 Laine 2002a, 62–63.

18 Laine 2002a, 62–63.

19 KM:n plakaatti 12.1.1726, Wilskman 1781 I, 116; Laine & Laine 2010, 275.

20 Laine & Laine 2010, 269.

21 Paavo Ruotsalaista koskevassa tutkimuksessa tämän itenäisen Raamatun lukemisen merkitystä on ylikorostettu sekoittamalla sisäluku ja ymmärrys. Näin esim. Ruokanen (1989, 38–41).

22 JoMA Iisalmi KA I Ab: 3, 464. Lastenkirja 1764–1787 (Ångivesi)

23 JoMA Iisalmi KA I Ab: 3, 461, 463–464. Lastenkirja 1764–1787 (Ångivesi).

24 JoMA Iisalmi KA I Ab: 3, 463. Lastenkirja 1764–1787 (Ångivesi)

25 Vrt. Remes 2003. Purhonen (1994, 28) tulkitsee rippikoulussa tapahtuneen vertailun vahvistaneen Ruotsalaisen itsetuntoa. Luku- ja kristinopintaitojen edistymisen kuitenkin etäännytti häntä omanikäisistään pojista.

26 JoMa Maaninka KA I Aa: 2 Rippikirjat 1770–1787 (Ångivesi N: o 3).

27 JoMA Iisalmi KA II Cd: 1, 150–150v. Piisp.tark. pk. s.d. 1780.

28 Lext 1984, 193–195.

29 Leskio 1977, 15.

Edellisiä merkittävämpää on, että Leskio ei kerro, mitä kuulustelussa jätettiin kysymättä. Ruotsalaista koskevat merkinnät nimittäin osoittavat, että kuulustelu rajoittui ensimmäiseen asteeseen. Aamu- ja iltarukouksia ja katekismuksen täydentäviä kysymyksiä ei näytetä vaaditun, vaikka 1600-luvulta lähtien oli tarkoitus ulottaa kuulustelu myös toiseen asteeseen. Tämä vastaa myös Onkiveden kylän lastenkirjan antamaa kuvaa: nuori Paavo Ruotsalainen selvisi varsin hyvin katekismuksen perusasioista, mutta niiden syvällisempää ymmärtämistä edellyttävälle toiselle asteelle ei vielä kummassakaan tapauksessa menty lukuun ottamatta kolmanteen asteeseen kuulunutta huoneentaulua koskevaa osittaista ymmärtämistä osoittavaa merkintää (‘/.) Maaningan rippikirjassa.³⁰

Merkittävin ero Onkiveden lastenkirjan ja Maaningan rippikirjan välillä on tieto Paavo Ruotsalaisen lukutaidosta. Jälkimmäisessä sitä kuvaavat kaksi päällekkäistä rastia, joista toinen on tehty toisen yläpuolelle, ei rinnalle. Lomakkeen sanallisia otsikkoja *aliq. modo* ja *exact* ei tästä syystä voi tulkita mekaanisesti ulko- ja sisälukutaidoiksi.³¹ Mikäli Maaningan merkintä tarkoittaa täydellistä sekä sisälukutaitoa että kykyä ymmärtää luettu, jollaiseksi se on yleensä tutkimuksessa tulkittu, tälle ilmiölle on syytä etsiä selitystä. Yksinkertaisin selitys olisi Onkiveden lastenkirjan ja Maaningan rippikirjan merkintöjen eriaikaisuus, mutta se ei ole todennäköistä: molemmat näistä lähteistä kuvaavat Ruotsalaisen tiedollista edistymistä ennen hänen teinivuosiaan. Toinen mahdollinen selitys on, että Maaningalla saatettiin suhtautua lempeämmin kuulusteltaviin varsinkin Paavo Ruotsalaisen kaltaisiin lapsiin jo siksi, ettei tarkoitukseen ollut päästää häntä vielä ehtoolliselle ja siksi, että vastuu lukutaidon edistymisestä oli joka tapauksessa emäseurakunnan papeilla.

Luultavinta kuitenkin on, että kyse on kahden eri papin erilaisesta merkintätavasta. Maaningan rippikirjassa esiintyy nimittäin Onkiveden kylän osalta jopa kolmesta rastista muodostettuja, lukutaidosta kertovia merkintöjä. Todennäköisin selitys tälle ilmiölle on, että lukutaito merkintää on myöhemmin täydennetty lisäämällä uusi merkintä edellisen tai edellisten yläpuolelle. Kahta päällekkäistä rastia Paavo Ruotsalaisen lukusarakkeessa ei siksi

tulisi lukea osoitukseksi hänen täydellisestä sisälustaan ja luetun ymmärryksestään vaan kahdessa eri tilaisuudessa tehdyiksi lukumerkinnöiksi, joista molemmat ovat sarakkeessa *aliq. m.* (kohtuullinen sisälukutaito).³²

Osa kolmen rastin merkinnöistä on lisäksi erikokoisia, mikä mielestäni vahvistaa tulkintaa niiden eriaikaisesta synnystä. Kenties ne ovat jopa kahden eri papin tekemiä. On siis mahdollista arvella, etteivät Onkiveden lastenkirjan ja Maaningan rippikirjan merkinnät sittenkään poikkea toisistaan. Vaikka tätä väitettä ei voi pitää varmana, Raamatun lukemisen sisällöllistä vaikutusta nuoreen Paavo Ruotsalaiseen ei tulisi liioitella eikä varsinkaan harmonisoida hänen lapsuuttaan koskevia perimätietoja myöhemmiltä ajoilta olevien lähdetietojen kanssa.³³

Lukuhalu ei välttämättä merkinnyt luettujen tekstien täydellistä sisäistämistä vaan uudenlaista asennoitumista itse lukemiseen. Mäkisen mukaan myös ruotsalaiselle lukijalaisuudelle (*läseriet*) oli ominaista rituaalinen lukeminen ilman varsinaista tekstin ymmärtämistä.³⁴ Kirkollisissa lähteissä tämä heijastuu juuri sisälukua kuvaavissa muuttujissa. Ymmärrystä osoittavat merkinnät kertovat, miten lukija oli sisäistänyt lukemiseen ennakkoon asetetut odotukset.

VANHEMMAT LUKEMISEN ESIKUVINA

Paavo Ruotsalaisen lapsuuden innokkaan Raamatun selaamisen juuria on luontevaa etsiä ennen muuta hänen kodistaan. Käsitys kodin hurskaudesta ja uskonnollisesta valveutuneisuudesta muotoutui viimeistään Ruotsalaisen kuolemaa seuranneina vuosina. Esimerkiksi *Suomettaressa* toukokuussa 1856 julkaistussa Nilsiän suntion Aatu Møykkynen artikkelissa ”Muistelmia Paavo Ruotsalaisen elämästä” tämä totesi Paavo Ruotsalaisen lähteneen kunniallisesta suvusta ja ”Raamatun-taitavaisista vanhemmista”.³⁵

Asetuksen mukaan perheenisän kristillisiin velvollisuuksiin kuului 1700-luvulla opettaa lapsilleen ja palkollisilleen katekismukseen pohjautuvan kristinopin perusteet, kuulustella, mitä nämä olivat oppineet juhlapäivien saarnoista sekä lukea heille Raamattua ja muita valtakunnassa sallittuja hartauskirjoja.³⁶ Ruotsalaista koskevassa tutkimuk-

sessä on kuitenkin korostettu erityisesti äidin,³⁷ sedän³⁸ tai itsenäisen opiskelun eli ”petäjävapriikin”³⁹ merkitystä nuoren Paavon lukemaan oppimisessa sekä toisaalta alleviivattu kodin ja varsinkin isän ”suruttomuutta”.⁴⁰ Aktiivisen sedän vastakohtana on esiintynyt isä, jonka perimätieto tietää vastoin ase-
tuksen nimenomaista käskyä pyrkineen pikemmin estämään esikoisensa Raamatun lukuharjoituksia kuin kannustaneen niihin.⁴¹ Tarkastelen seuraavaksi, millaisen kuvan kirkolliset lähteet antavat Paavo Ruotsalaisen vanhempien luku- ja kristinopin taidoista.

VILPPU PAAVONPOIKA RUOTSALAISEN LUKUMERKINNÄT

Vilppu Paavonpoika (Philip Pauli) Ruotsalainen syntyi 7. toukokuuta 1745 tai 1746.⁴² Hänet mainitaan tiettävästi ensimmäisen kerran teininä vuosien 1759–1765 Iisalmen maaseurakunnan rippikirjassa Onkiveden kylän yhteydessä.⁴³ Tässä tapauksessa ei ole mahdollista tarkasti ajoittaa häntä koskevia lukumerkintöjä. Rippikirjoituksen käynnistyessä Onkivedellä uudestaan 1759 hän oli noin 14-vuotias ja rippikirjan täyttyessä 20 vuotta täyttänyt, vielä naimaton nuori mies. Rippikirjan mukaan hänen kristinopin taitonsa olivat huippuluokkaa. Vain uskontunnusta koskevassa kolmannessa kohdassa on pieni kauneusvirhe (XX/). Lisäksi on merkille pantavaa, että suorituksista kertova rastirivi kattaa kaikki kysymykset. Vilppu Ruotsalaisen taidot eivät olleet erinomaisia vain absoluuttisina lukuina vaan myös verrattaessa niitä muihin kyläläisiin. Jos vertailun kriteereinä pidetään lukemisen laatua ja kattavuutta eli niitä sarakkeita, joissa on maininta kinkerikuulustelusta, Vilppu Ruotsalaisen voidaan havaita kuuluneen kylänsä kolmen parhaimman lukijan joukkoon Matti Yrjönpoika ja Antti Eeronpoika Ruotsalaisen kanssa.⁴⁴

Vuosien 1768–1773 rippikirja, jossa pohjana on painettu lomake, antaa mahdollisuuden vielä täsmentää kuva hänen kristinopintaidoistaan. Tässäkin tapauksessa lopputulos on sama: rivi on täydellinen sekä tasonsa että kuulustelujen kohteena olevien kysymysten osalta. Vapaudenajan päättyessä Iisalmen papisto oli siirtymässä katekismuskuulusteluissaan viimeiseen vaiheeseen eli vaativimpaan

kolmanteen asteeseen, johon kuuluivat katekismukseen sisältyvät ymmärrystä mittaavat kysymykset ja huoneentaulu selityksineen. Kaikissa näissä Vilppu Ruotsalaisen suoritukset olivat moitteettomia mukaan lukien lukutaidosta kertovat kaksi rastia

30 Leskio 1977, 15.

31 Lukumerkkien tulkinnasta Lext 1984, 196; Laine & Laine 2010, 268.

32 Vrt. Leskio 1977, 15 ja Kokkonen 2005, 12. Alamäki (1996, 79) toteaa Karstulaa koskevan aineistonsa perusteella, että kerran annettu lukumerkki säilyi. Ainakaan Maaningalla ei kuitenkaan menetelty näin.

33 Vrt. Saarisalo (1969, 389–390), joka yhdistää samassa kappaleessa nuoren ja aikuisen Paavo Ruotsalaisen Raamatun lukemisesta kertovat lähdearvoltaan erilaiset tiedot. Alamäki (1996, 80) katsoo, että lukutaitomerkinnot tarkoittivat 1700-luvun lopulle asti ylipäättään ulkolukua. Tulkinta lienee kärjistetty.

34 Mäkinen 1997, 38.

35 *Suometar* 22 /30.5.1856. ”Muistelmia Paavo Ruotsalaisen elämästä”.

36 KM: s placat 12.1.1726, Wilskman 1781, 116.

37 Remes 2003.

38 Ruokanen 1989, 33–34.

39 Huhta 2006, 421.

40 Purhonen 1994, 21–22, 26–27; Remes 1995, 27. ”Kovin uskontopainotteinen ei Paavon saama varhaiskasvatus ollut”.

41 Ruokanen 1989, 33–34. Remes (1995, 30–31) edustaa välittävää kantaa todetessaan, ettei isä ”alkuvuosina” katsonut pahoin silmin poikansa lukuinnostusta, kunhan tämä vain teki työnsä

42 Saarisalo (1969 liite) ja Hyvärinen ([1927] 2003, 1, 3) toteavat syntymävuodeksi ”tarkistettujen tietojen mukaan” 1745. Sekä Iisalmen maaseurakunnan että Maaningan rippikirjojen mukaan (JoMA Iisalmi KA I Aa: 3. Rippikirja 1759–1765. Ongiwesi; I Aa: 8. Rippikirja 1787–1792 (Sutela); JoMA Maaninka KA I Aa: 2. Rippikirja 1770–1787) Vilppu Ruotsalainen oli syntynyt 1746. Näin myös Kokkonen (2005, 16). Leskion (1977, 16) mainitsema vuosi 1846 lienee painovirhe ja tarkoittanee vuotta 1746. Iisalmen kastettujen luettelosta hänen nimensä puuttuu. Mahdollista on, että hänet kastettiin Maaningalla, jossa syntyneiden ja kastettujen luettelot alkavat vasta vuodesta 1767, JoMA Iisalmen KA I Ca: 1. Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1732–1749; JoMA Maaninka KA I C: 1. Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1767–1797.

43 JoMA Iisalmi KA I Aa: 3. Rippikirja 1759–1765. Ongiwesi (Ruotzala). Edellinen rippikirja (JoMa Iisalmi KA I Aa: 2) kattaa vuodet 1734–1740. Pikkuvihan aiheuttama lamaannus jatkui siis vuoteen 1756 asti.

44 JoMA Iisalmi KA I Aa: 3. Rippikirja 1759–1765. Ongiwesi (Ruotzala).

(xx). Hän kuului siis kylänsä eliittiin luku- ja kristinopin taitojensa puolesta. Sama vakuuttava kuva hänen taidoistaan välittyy myös Maaningan vuosien 1770–1789 rippikirjasta.⁴⁵ Mikäli perimätieto hänen kielteisestä asennoitumisestaan esikoisensa lukuharrastukseen pitää paikkansa, se ei ainakaan johtunut hänen omasta lukutaidottomuudestaan. Myös ehtoollisella Vilppu Paavonpoika kävi lain ja hyvän kirkollisen tavan edellyttämällä tavalla yleensä kahdesti vuodessa, vuonna 1783 kuitenkin peräti neljä kertaa.⁴⁶

”KIRJASUUNTAUTUNUT JA JUMALINEN SETÄ”

Myös Paavo Ruotsalaiselle Raamatun lahjoittanut setä, Paavo Paavonpoika (Paul Pauli) Ruotsalainen oli lähes veljensä tasoinen lukija. Akiander luonnehti häntä jo 1860-luvulla ”kirjasuuntautuneeksi” (boksynt) ja ”jumaliseksi mieheksi”, mitä myös havainnot kirkollisista lähteistä tukevat.⁴⁷ Vuosien 1774–1779 rippikirjassa hänen luku- ja kristinopintaitonsa ovat lähes moitteettomat. Tätä voi pitää hyvänä saavutuksena, sillä Iisalmessa kuulustelu ulotettiin seurakunnan taitojen kartuttua jo toiseen ja kolmanteen asteeseen, eikä ainakaan rippikirjamerkintöjen valossa ketään päästetty ehtoolliselle ilman ylimpien asteiden kuulustelua.⁴⁸ Täydellistä suoritusta papisto ei sen sijaan näytä vaatineen. Vanhaan tapaan seurakunnassa oli yhä useita varsin vaatimattomalla tasolla olleita lukijoita. Toiseen asteeseen kuuluvissa kysymyksissä (*Quaest*) Paavo Paavonpoika Ruotsalaisella oli tosin vain yksi rasti (x), mutta esimerkiksi lukutaidossa täydellisestä suorituksesta kertoivat kaksi rastia (xx).⁴⁹

Maaningan vuosien 1770–1784 rippikirjassa merkinnät kysymyksistä tosin puuttuvat eikä huoneentauluakaan koskeva merkintä ole täydellinen. Myös lukutaitomerkintä on sisäluvun osalta puutteellinen (X /), joskin sitä on sittemmin korjattu tädeksi rastiksi.⁵⁰ Merkintöjä lienee mahdollista tulkita siten, että Paavo Paavonpoika edistyi kustavilaisen ajan alussa nopeasti luku- ja kristinopin taidoissaan ja saavutti asetetut kriteerit täydellisesti viimeistään veljenpoikansa syntymään mennessä. Ehtoollisella Paavo Paavonpoika Ruotsalainen kävi veljensä tavoin lain ja hyvien tapojen edellyttämällä tavalla.

”ÄITI POJASTAAN PAPPIA TOIVOI – TAI AINAKIN HERRAA”

Vilppu Paavonpoika Ruotsalainen solmi avioliiton korpraali Juho Svanin tyttären, miestään kymmenen vuotta nuoremman Anna Helena Svanin kanssa 20. huhtikuuta 1775, jolloin tämä muutti Onkivedelle ja osallistui siellä ensimmäisen kerran ehtoolliselle syyskuussa samana vuonna. Anna Svan oli alun perin säätyläistä sukua, joka oli sittemmin joutunut alenevaan säätykiertoon ja vajonnut rahvaaseen.⁵¹ Anna Helena Svan mainitaan puolisonsa rinnalla ensimmäisen kerran Maaningan edellä mainitussa rippikirjassa vuosilta 1770–1789 ja Iisalmen maaseurakunnan rippikirjassa Onkiveden kylän yhteydessä 1774–1779. Sosiaalisesta taustastaan ja sukupuolestaan huolimatta Anna Svanin luku- ja kristinopintaidot eivät olleet hänen miehensä tasolla. Maaningan edellä mainitun rippikirjan mukaan kuulustelu kattoi vain minimivaatimukset eli kuusi katekismuksen pääkohtaa. Kaikesta päätellen kuulustelua ei edes yritetty ulottaa pidemmälle. Myös lukutaitosarakkeessa on vain yksi rasti, mikä pistää silmään miehen kolmen rastin rinnalla. Mahdollisesti Maaningan papisto katsoi, että Anna Svanilla oli vain hyvä sisälukutaito.⁵² Kuulustelun rajaaminen vain ensimmäisen asteen kysymyksiin oli tyyppillistä Itä-Suomessa varsinkin Pohjois-Savossa ja Pohjois-Karjalassa Ruotsin aikana.⁵³

Iisalmen Onkiveden kylän rippikirjassa olevat tiedot vastaavat tasoltaan edellä mainittuja tietoja Maaningalta. Täydellinen suoritus on kirjattu vain dekalogia käsittelevään sarakkeeseen. Anna Svan siis osasi sekä käskyt ulkoa että niiden selityksen. Erotuksena näiden kahden kuulustelun välillä on pääasiassa vain se, että Iisalmessa kuulustelu vietiin toisen asteen kysymyksiin asti. Katekismuksen tarkentavia kysymyksiä ja huoneentaulua siis kolmatta astetta ei kuitenkaan kuulusteltu. Myös lukutaitoa koskeva arvio oli sama sekä Maaningalla että Iisalmessa.⁵⁴

Suhteellisesti arvioiden Anna Svania ei kuitenkaan voi pitää huonona lukijana. Monien vertaistensa tavoin hän näyttää hallinneen melko tyydyttävästi häneltä edellytetyt taidot tullessaan emännäksi Onkivedelle vuonna 1775. Anna Svanin suhteellisen keskinkertaiseen menestymiseen supisuomalai-

sella seudulla saattoi vaikuttaa myös hänen oman taustansa ruotsinkielisyys, mutta tämän seikan merkitystä on mahdotonta arvioida. Lukukulttuurin muutoksen näkökulmasta Vilppu Ruotsalainen kuului joka tapauksessa uuteen, nousevaan sukupolveen, joka sopeutui suhteellisen helposti muutokseen, Anna Svan puolestaan edelliseen sukupolveen, jolle uudet vaatimukset tuottivat vaikeuksia, vaikka heillä vanhemmistaan ja isovanhemmistaan poiketen oli ainakin kohtuullinen sisälukutaito. Niin kauan kuin papisto tyytyi kuulustelemaan vain perusasioita, ongelmia ei ilmennyt.

Anna Svanin kristinopintaitojen puolittaisuus antaa myös aiheen kysyä, oliko Paavo Ruotsalaisen kiinnostus lukemiseen sittenkin perua isän suvusta. Mikäli näin oli, äidin pyrkimykset poikansa koulutielle saattamisesta selittyvät paremmin yrityksellä palauttaa perheen kadotettu – ruotsinkielinen – säätyläisasema ja maine kuin kiinnostuksella kirjallista – suomenkielistä – kulttuuria kohtaan. Kenties myös lukemisesta kiinnostuneen Paavo Ruotsalaisen sedän kommentit äitinsä pojalleen hankkimista herraskaisista vaatteista⁵⁵ kumpusivat myös tältä pohjalta.

RUOKAKUNTANSA PARAS LUKIJA

Vilppu Paavonpoika Ruotsalaisen vanhemmat kuolivat 1786. Ilmeisesti sukutilan perinnönjaon vuoksi hän muutti perheineen Iisalmen emäpitäjässä sijaitsevaan Sutelan kylään, nykyisen Varpaisjärven seudulle.⁵⁶ Iisalmen maaseurakunnan rippikirjoissa heidät mainitaan ensimmäisen kerran 1787–1792.⁵⁷ Sutelan lastenkirjassa vuosilta 1790–1826 Ruotsalaisen lapsista mainitaan 1793 syntynyt Kalle (Karl), kolme vuotta nuorempi Saara (Sara) sekä 1800 syntynyt Pekka (Per). Merkinnät on tehty juoksevasti 1800-luvun alkuvuosina. Vuonna 1800 Riitta (Brita) Ollikaisen kanssa avioitunut Paavo on itse merkitty omaksi ruokakunnakseen. Samassa yhteydessä mainitaan myös Paavon omista lapsista vuosien 1801–1809 välillä syntyneet Anna, Justiina ja Juhana (Johan).⁵⁸

Paavon sisarusten lukumerkinnät eivät ole erityisen vakuuttavia. Kallen sarakkeessa on vain käskeyden kohdalla täydellistä suoritusta osoittava merkintä (xx), muilta osin kaikki merkinnät ovat kor-

keintaan keskitasoa. Kalle kuoli kesäkuussa 1811 ja Pekka sokeutui. Viimeksi mainitun lukumerkinnät ovat aavistuksen verran hänen veljeään parempia. Saaran lukumerkinnöistä silmään pistäviä ovat Svebiliuksen katekismuksesta esitetyt kysymykset, joita on pieneen sarakkeeseen mahdutettu kymmenen. Merkinnät osoittavat, että Paavon sisarukset eivät yltäneet isoveljensä tasolle: Sutelassa heidän ikäluokassaan oli useita selvästi parempia lukijoita, joskin myös heikompia, vasta tavaamisen asteella olleita. Laasosen edellä mainituin kriteerein arvioiden Paavo Ruotsalaisen sisarusten suorituksia voi pitää heikkoina. Paavon ja Riitan omista lapsista lahjakaimmaksi lastenkirjan valossa osoittautui Justiina, jonka rivissä tosin on vain kolme täydellisestä osaamisesta kertovaa merkintää (xx). Ero tyttöjen ja

-
- 45 JoMA Maaninka KA I Aa: 2, 410. Rippikirja 1770–1787.
- 46 JoMA Maaninka KA I Aa: 2, 410. Rippikirja 1770–1787. Iisalmen rippikirjoista ehtoollisainnattavat. Ehtoollisella perhe kävi siis Maaningan kirkossa.
- 47 Akiander 1862 VI, 7. Purhonen (1994, 23, 27) väittää Raamatun lahjoittajan olleen äidin veli, mutta kyse on lapsuksesta.
- 48 Koska monet kävivät kuulusteluissa emäkirkolla mutta ehtoollisella Maaningalla, Iisalmen rippikirjassa on vain vähän ehtoollismerkintöjä. Ehtoolliselle päästetyt osasivat poikkeuksetta lukea ja hallitsivat kristinoppinsa.
- 49 JoMA Iisalmi KA I Aa:6, 412. Rippikirja 1774–1779 (Ångivesi); Laine & Laine 2010, 286.
- 50 JoMa Maaninka KA I Aa: 2. Rippikirja 1770–1787.
- 51 Anna Svanin suvusta Hyvärinen [1927] 2003, 2-3; <http://suku.genealogia.fi/archive/index.php/t-7335.html>. Katsottu 7.1.2012.
- 52 JoMA Maaninka KA I Aa: 2, 410. Rippikirja 1770–1787.
- 53 Laine & Laine 2010, 286.
- 54 JoMA Iisalmi KA I Aa: 6, 412. Rippikirja 1774–1779.
- 55 Akiander 1862 VI, 8. Leskio (1977, 16–17) kuvaa Paavo Paavonpoika Ruotsalaisen ivalliseksi ja ylimieliseksi. Kenties talonpoikaisesta näkökulmasta asia oli päinvastoin: alenevaan säätykiertoon joutuneen eikä itse erityisen lahjakkaan emännän pyrkimykset esikoisensa suhteen kenties näyttäytyivät ivallisena ylimielisyytenä.
- 56 Hyvärinen [1927] 2003, 1; Huhta 2006, 421.
- 57 JoMA Iisalmi KA I Aa: 8, 396 (Sutela). Rippikirja 1787–1792. Rippikirjan katekismuksen kysymyksiä koskevaan sarakkeeseen on merkitty yksitellen eritellysti kuhunkin kysymykseen annettujen vastausten taso. Vilppu Ruotsalaisella on tässä sarakkeessa 15 ja Anna Svanilla 6 rastia ja yksi muu merkintä (:).
- 58 JoMA Iisalmi KA I Ab: 5. Lastenkirja 1790–1826 (Sutela),

Juhanan välillä ei kuitenkaan ollut niin selvä kuin teinityttöjen ja -poikien välillä Paavon nuoruudessa Onkivedellä.⁵⁹

JOHTOPÄÄTÖKSET: PAAVO RUOTSALAISEN KIRJALLINEN KONTEKSTI

Paavo Ruotsalaisen kasvunvuodet ajoittuvat kustavilaiseen aikaan, jolloin Itä-Suomen vanha lukemista karttava ja siihen pelokkaasti suhtautuva lukukulttuuri oli hitaassa muutoksessa. Tämä muutos näkyi erityisesti siinä, että Iisalmen maaseurakunnassa kristinopin kuulumisissa oli mahdollista edetä alkeista jo vaativimmille toiselle ja kolmannelle asteelle. Suomessa 1800-luvulla vilkkaana käynnistynyt keskustelu modernista lukuhalusta liitti Paavo Ruotsalaisen tämän ilmiön edustajaksi.

Luku- ja kristinopin taidoista kertovat rippi- ja lastenkirjat vahvistavat osin tämän käsityksen oikeaksi. Paavo Ruotsalaisella oli jo teinivuosinaan hyvä sisälukutaito ja hän edistyi myös katekismusharjoituksissaan. Erinomaisia hänen saavutuksensa eivät kuitenkaan olleet. Paavon Raamatun lukemista koskevassa tutkimuksessa ja herännäisyyden historian kirjoituksessa on sekoitettu sisälukutaito ja ymmärrys ja tulkittu hänen varhaisvaihettaan myöhempien lähteiden valossa.

On myös syytä erottaa toisistaan absoluuttinen ja relatiivinen lukutaito. Ikäluokkansa pojista voidaan osoittaa vain harvoja, jotka ylsivät Paavon tasolle. Sen sijaan suurin piirtein samanikäisissä työssä oli Onkivedellä useita samantasoisia lukijoita. Myös sisaruksiinsa verrattuna Paavo Ruotsalaisen suoritukset olivat omaa luokkaansa. Tutkimuksessa on ollut tapana korostaa äidin ja sedän merkitystä Paavon kirjallisten taitojen opettajina, vaikka tämä tehtävä kuului lakisääteisesti isälle. Lähempi tarkastelu osoittaa Vilppu Paavonpoika Ruotsalaisen paitsi erinomaiseksi lukijaksi myös hyvin katekismuksensa tunteneeksi mieheksi. Tasoero veljesten välillä ei ollut suuri. Rippikirjojen valossa on ilmeistä, että Paavon kirjallinen lahjakkuus oli peräisin enemmän isältä kuin äidiltä. Mahdollista kuitenkin on, että alenevaa säätykiertoa vastoin tahtoaan edustanut äiti panosti enemmän esikoisensa kirjallisten kykyjen vaalimiseen säätykierron suunnan kääntämiseksi. Muiden lasten melko keskinkertainen edistys

ei kuitenkaan tue käsitystä, että koti olisi yleisesti ollut poikkeuksellisen kirjallinen. Vaikka Vilppu Paavonpoika Ruotsalainen itse oli lukutaitoinen, on mahdollista, että hän pelkäsi liiallisen lukuinnon psyykkisiä ja sosiaalisia seurauksia esikoisensa elämässä – tai piti lukuintoa talonpojille sopimattomana. Tämänkaltaiset pelot kasvoivat yleisesti julkisessa keskustelussa lukuinnon ja siitä käydyn keskustelun myötä.

Merkille pantavin muutos Paavo Ruotsalaisen aikaisessa kehityksessä oli kirjallistumisen eteneminen hänen kotiseudullaan. Haparoivasta ja lukemista karttavasta ilmapiiristä oltiin siirtymässä aikaan, jolloin yhä useampi saavutti korkean esivallan asettamat oppimistavoitteet. Sen seurauksena ulkoa oppimisen ja toistamiseen perustuneen tankkaamisen jälkeen oli avautumassa portti kirjan ja lukemisen maailmihin. Verrattuna Länsi-Suomeen kehitys oli kuitenkin hidasta ja huonoja lukijoita oli yhä runsaasti. Herätyksen alkaessa itäsuomalaiset olivat vedenjakajalla. Hurmoksellisena alkanut herätys kantoi syntyessään vielä vanhaa, välittömään kokemukseen perustunutta ja kokemusta korostavaa perintöä, mutta uusi aika kirjoineen ja tätä lukutikkuihin oli jo kynnyksellä. Muutos vaati kuitenkin oman aikansa.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Painamattomat lähteet

Joensuun maakunta-arkisto	JoMA
Iisalmen maaseurakunnan kirkonarkisto	Iisalmi KA
Rippikirja 1734–1740, 1759–1765	I Aa: 2, 3
Rippikirja 1774–1779, 1787–1792	I Aa: 6, 8
Lastenkirjat 1764–1787, 1790–1826	I Ab: 3, 5
Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1732–1749	I Ca: 1
Piispan ja rovastintarkastuksen pöytäkirjat 1780	II Cd: 1
Maaningan kirkonarkisto	Maaninka KA
Rippikirjat 1770–1787	I Aa: 2
Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1767–1797	I C: 1
Nilsian kirkonarkisto	Nilsia KA
Rippikirjat 1794–1801	I Aa: 3

59 Legendan mukaan Paavo itse opetti lapsiaan piirtämällä kirjaimia pöydälle kaadettuun hiekkaan, Saarisalo 1969, 254–255; Remes 1995, 30.

Painetut lähteet

AKIANDER, MATTH[IAS]

1862 *Historiska Upplysningar om Religiösa rörelserna i Finland i äldre och senare tider* VI. Helsingfors.

WILSKMAN, SVEN

1781 *Swea Rikes Eccleitiqve Werk. I Alphabetisk Ordning sammandragit Utur Lag och Förordningar...* Förra Delen. Örebro.

Sanomalehdet

Folkvännen 1862

Helsingfors Dagblad 1862

Kuopion Hippakunnan Sanomia 1860

Mikkelin Wiikko Sanomia 1864

Pohjalainen 1892–1894

Päivälehti 1892

Satakunta 1879

Savo-Karjala 1888

Suometar 1848–1861

Tapio 1863–1865

Internet-lähteet

ANNA HELENA SVAHN – PAAVO RUOTSALAISEN ÄITI

2012 Anna Helena Svahn – Paavo Ruotsalaisen äiti. [Keskustelua Paavo Ruotsalaisen genealogiasta]. <http://suku.genealogia.fi/archive/index.php/t-7335.html> (7.1.2012).

Kirjallisuus

ALAMÄKI, PÄIVI

1996 ”Rippikirjat lukutaitotutkimuksessa. Esimerkkinä Karstulan kappeliseurakunta.” *Kirkonkirjat paikallisyhteisön kuvaajina*. Jyväskylän historiallinen arkisto. Vol. 2. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston historian laitos, Jyväskylän maakunta-arkisto, Jyväskylän historiallinen yhdistys. 76–87.

HUHTA, ILKKA

2006 ”Ruotsalainen, Paavo.” *Suomen kansallisbiografia* 8. *Studia biographica* 3:8. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 421–424.

HYVÄRINEN, HANNES

[1927] 2003 ”Herännäisyysliikkeen johtajan Paavo Ruotsalaisen sukujuuret”. Julkaistu 1927 *Pohjois-Karjalan Joulu*. Elektroninen versio 25.4.2003. <http://www.mesterton.net/paavoruotsalainen.htm> (7.1.2012).

KOKKONEN, KERTTU

2005 *Paavo Ruotsalainen nilsiäläisenä talonpoikana. Herätysjohtajan sosiaalinen konteksti*. Suomussalmi: oma kustanne.

KORTELAINEN, TUOMAS

1977 *Iisalmen seurakunnan historia 1627–1977*. Kiuruvesi.

LAASONEN, PENTTI

1967 *Pohjois-Karjalan luterilainen kirkollinen kansankulttuuri Ruotsin vallan aikana*. Diss. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 72. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

LAINEN, ESKO M.

2002a ”Kirkon ja jumalanpalveluksen merkitys kuopiolaiselle yhteisölle 1600- ja 1700-luvuilla.” *Elämän veden virrassa. Kuopion emäseurakunta 450 vuotta*. Kuopio: Kuopion evankelis-luterilainen seurakuntayhtymä, 54–85.

2002b ”Pelottava ja kauhistava lukeminen. Det skrämmande och hemska läsandet.” *ABC. Lukeminen esivallan palveluksessa. Läsandet i överhetens tjänst*. Kansalliskirjaston Gallerian julkaisuja nro 2. Nationalbibliotekets Galleri: publikationer nr 2. Helsinki. Helsingfors: Helsingin yliopiston kirjasto. Suomen Kansalliskirjasto, 11–31.

LAINEN, ESKO M & LAINEN, TUIJA

2010 ”Kirkollinen kansanopetus.” *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle. Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historia I*. Toim. Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266: 1, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 258–306.

LESKIO, ERKKI

1977 ”Suku ja kotiseutu.” *Paavo Ruotsalainen 1777–1852. Juhlakirja*. Lapua: Herättäjä-yhdistys.

LEHT, GÖSTA

1984 *Studier i svensk kyrkobokföring 1600–1946*. Meddelanden från ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 54. Göteborg: Landsarkivet i Göteborg.

MÄKINEN, ILKKA

1997 ”Nödvändighet af Lainakirjasto”. *Modernin lukuhalun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot*. Diss. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 668. Helsinki.

ORAVALA, AUKUSTI

1932 ”Ruotsalainen, Paavo.” *Kansallinen Elämäkerrasto*. IV osa. Porvoo: WSOY.

PAIKKALA, SIRKKA

2007 ”Onkivesi.” *Suomalainen paikannimikirja*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 146. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Karttakeskus.

PURHONEN, HANNU

1994 *Piikkiäinen mies. Paavo Ruotsalainen ihmisenä*. Lapua: Herättäjä-yhdistys.

REMES, VILJO

1995 *Herännäisyyden nousu ja hajoaminen*. Lapua: Herättäjä-yhdistys.

2003 *Paavo Ruotsalainen*. <http://www.h-y.fi/17-paavo-ruotsalainen>. Katsottu 7.1.2012.

RISSANEN, SANTERI

1927 *Iisalmen entisen pitäjän historia*. Kuopio: [Iisalmen, Sonkajärven ja Vieremän kunnat]

RUOKANEN, TAPANI

1989 *Paavo Ruotsalainen, talonpoikain herättäjä*. Helsinki: WSOY.

SAARISALO, AAPELI

1969 *Erämaan vaeltaja – Paavo Ruotsalainen*. Porvoo – Helsinki: WSOY.

TARVAINEN, OLAVI

1944 *Paavo Ruotsalainen als lutherischer Christ*. Schriften der Luther-Agricola Gesellschaft in Finnland 6. Helsinki: Luther-Agricola Gesellschaft in Finnland.